

Ұлттық экономиканы қалыптастыру және оның тарихи аспектілері

XX ғасырдың 90-жылдары өзге одақтас республикалар сияқты Қазақстан үшін де бетбұрысты кезең болды. Осы кезде іштей сөгіліп тұрған кеңестік жүйе өмір сүруін тоқтатты. Сөйтіп, тұйықталған қоғам келмеске кетті, ашық қоғамға бет бұрдық, демократиялық бастамалар жаңғырды. Бұл кезеңді шартты түрде бірнеше онжылдықтарға бөліп қарастыруға болады:

Бірінші сындарлы он жылдықта жаңа тұрпатты мемлекетіміз бен ұлттық экономикамыз қалыптасты. *Екіншісі, бейбітшілік пен жасампаздық жылдарында* еліміз өсу, тұрақтану сатысына көтерілді. Ал, *«үшінші, төртінші онжылдықтар* біздің еліміз үшін болашаққа қарай тарихи секірісті жылдар болуы тиіс». Осылардың ішінде алғашқы онжылдық еліміз үшін ерекше сынақ жылдары болды. Ол кезде қол қусырып отыруға болмайтын еді, тезірек елді тығырықтан шығарудың тиімді жолдарын қарастырып, шапшаң қимылдауға тура келді.

Қалыптасқан жағдайда кейбір теоретиктер марксизмді жоққа шығарып жатқанда, біз сол Карл Маркстің «сананы тұрмыс билейді» қағидасына сәйкес келетін «алдымен экономика, сосын саясат» ұстанымын қолайладық. Осылайша, жетпіс жыл бойы санамызды жаулап алған жоспарлы экономикадан бас тарттық, әлемдік тәжірибеге сүйендік, инвестор-мемлекеттермен келісімге келдік, жекешелендіру процесін бастап кеттік, ұлттық валюта-теңгемізді шығардық. Қазір бұл процестер де тарих қойнауына енді. Енді осыларды тарихи тұрғыдан ой елегінен өткізіп көрейік.

Кеңестік жүйенің ыдырауы, бір жағынан одақтас республикалардың дербес дамуына жол ашқанмен, екінші жағынан оларды экономикалық тығырыққа тіреп қойды. Қазақстанның жалпы одақтық халық шаруашылық кешені құрылымындағы шикізаттық рөлі жағдайды одан әрі шиеленістірді. Өйткені, республиканың экономикалық әлеуетінің жартысынан астамы одақтық министрліктерге қараған еді. Одақтық ведомстволар шикізат ресурстарын эквивалентсіз бағамен сығып алды және республикалық бюджетке қаражат көздерін қарастырған жоқ. Нәтижесінде Қазақстан төменгі дәрежедегі дотациялық республикаға айналды [1,7 б].

Осы кездегі кеңестік басшылықтың уәдешіл әлеуметтік саясаты елдің экономикасына кері әсерін тигізді. 1989-1990 жылдары өндірістік инвестиция тоқтап қалды. Посткеңестік жүйеде экономикалық дағдарыс басталды. Осы кезде әлеуметтік инфантилизм құбылысы көрініс берді, оның негізі алғашқы өтпелі кезеңдегі 1990 жылдардағы «жабайы капитализм», яғни игілікке жетудің дұрыс емес формулаларымен «аз жұмыс істеп-көп алу», «ауадан ақша жасау» және т.б. белең алды [2, 12 б].

Осы жылдары Қазақстан нарықтық экономикаға бағытталған құрылымдық реформаларды іске асыра бастады. Оның негізгі тармақтары: 1992 жылдың қарашасында жарияланған бағаны ырықтандыру мен 1993 жылдың қарашасында

енгізілген ұлттық валюта болды [3, 9 б]. Ал жоспарлы экономикадан нарыққа көшу процесі 1992-1995 жылдар аралығын қамтыды.

Қазақстанда қалыптасқан күрделі жағдайда Н.Ә. Назарбаев республиканың экономикалық дербестігін қамтамасыз етуге кірісті. «Сыртқы экономикалық қызмет саласында республика мен орталықтың қарым-қатынасын ретке келтіру керек болды. Біз егемендік алғанмен, сыртқы экономикалық, валюталық тәуелділіктен арылмай, толыққанды еркіндіктің болмайтынын» түсіндік.

Қазақстандағы одақтық мемлекеттік кәсіпорындардың меншігі туралы мәселе 1991 жылдың жазына қарай шешіле бастады. Кәсіпорындарды Қазақстан құзыретіне өткізу қажеттілігі мойындалды» [1,7-8 б].

1990 жылдың жазында кеңестік кезеңде ірі астықты аймаққа айналған Торғай облысы қалпына келтірілді (1970 жылы құрылған Торғай облысы, 1988 жылы таратылып кеткен еді).

Сонымен қатар Теміртаудағы Қарағанды металлургиялық комбинаты Қазақстан құзыретіне өтті. Ол 1970 жылдары Қарағанды металлургия заводы негізінде құрылған еді. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың алғашқы еңбек жолы да осында басталды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында бұл көмір бассейнінің 500 мың тоннасын шетелге сату туралы келісім шартқа қол қойылды. Ал одан түскен валютаның 60%-ын шахтерлардың пайдасына шешу, тағы бір бөлігін өндіріс орындарын қайта өңдеу мен жаңа технологиялармен жабдықтауға жұмсау көзделді [1,149 б].

Осы жылдары Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері де анықталды. Әкімшіл-әміршіл жүйе Қазақстанды экономиканың шикізаттық көзіне айналдырды. Бұл жағдай халыққа қызмет көрсету құрылымдарын, тұтыну тауарларын өндіру, құрылыс, тұрғын үй құрылысын бәсеңдетті. Көптеген облыстар мен аудандардың экологиясы нашарлап кетті. Біріншіден, мұның бәрін ретке келтіру керек болды. Екіншіден, Қазақстан аграрлық республика болғанмен, ауылдар өндірістік жағынан артта қалды. Біздің тұрмысымыз ауыл шаруашылығы өнімдерін аз мөлшерде өндіруден емес, оны сақтау мен қайта өңдеу мүмкіндігінің жоқтығынан нашарлады. Өңдеу индустриясын құру адамның қажеттілігіне жасалған бетбұрыс болды [1, 65-66 бб].

1990 жылдың күзінде орталықта КСРО Президенті М.С. Горбачевтің тапсырмасымен «500 күн» деп аталатын нарықтық қатынастарға көшу және экономиканы тұрақтандыру бағдарламасын жасау мәселесі көтерілді. Ал оны іске асыру 500 күнге жоспарланып, 4 кезеңге бөлінді: 1 - кезеңі (100 күн) тұрғын үй, жер, ұсақ кәсіпкерлікті жекешелендіру, ірі кәсіпкерлікті акцияландыру; 2 - кезеңі (100-250 күн) – бағаны босату; 3 - кезеңі (250-400 күн) - нарықты тұрақтандыру; 4 - кезеңі (400-500 күн) – көтерілудің басы. Алайда, кейінгі оқиғалар көрсеткендей, бұл бағдарлама іске аспай қалды [1, 67-68 бб].

Халық шаруашылығында да бетбұрыстар болды. «Бесжылдықтың 4 жылында тұтыну тауарларын өндіретін өнеркәсіп 23,7 %-ға, сол кезде «А» тобы – 14,2 %-ға өсті. Тауар шығару 35,7 %-ға ұлғайды. Қазақстанның инвестициялық

саясатында әлеуметтік саланы көтеруге басымдық берілді. Тұрғын үй құрылысына бөлінетін мемлекеттік қаржының көлемі 1,5 есеге өсті.

Жыл сайын Қазақстаннан 1,3-1,5 млрд. доллар әртүрлі шикізат көздері экспортқа шығарылды. Сөйтіп жалпыодақтық қорға 10-12 млн тонна дәнді дақыл, 300 мың тонна ет, 270 мың тонна сүт жеткізілді. Бірақ азық-түлікті тұтыну жағынан еліміз 9 орынға, тұрғын үймен қамтамасыз етуден 10 орынға шықты. Ал, кедейшілік проблемасы қалай шешілді? Бізде 2,5 млн-нан астам адамның немесе әрбір алтыншы тұрғынның айлық табысы 75 рубльден төмен болды. Мысалы, Прибалтика республикаларында, мұндай көрсеткіш тұрғындардың небәрі 4 %-ын ғана құраған.

Нарықтың бірінші заңы – сұраныс пен ұсыныс заңы. Қай жерде сұраныс болса, қаражат сол жаққа құйылады, іскер адамдардың күшін сол кездегі басшылар ұтымды пайдаланды. Өйткені, әкімшілік жүйе бетбұрысты қадамдарды жасауға қауқарсыз еді.

Біз шаруашылық есеп (хозрасчет) идеясын, жалға беру, шаруашылықтың басқа да озық әдістерін бұрмалаудың куәгері болдық. Жалға беру көрсеткіші: өнеркәсіп саласында өндірістің 3,9 %, құрылыста – 9,7 %, сауда мен қызмет көрсетуде 1 %-ын құрады. Республикада небәрі 1 концерт, 6 ерікті тауар өндірушілер қауымдастығы құрылды [1, 278-282 бб].

1992-1993 жылдар – дағдарысқа қарсы нақты іс-шаралар кезеңі болды. Басқаша айтсақ, нарықтық қатынастардың пайдасына объективті тұрғыдан таңдау жасалған жылдар еді. Бұл кезең бізге үлкен сабақ болды, ең алдымен экономиканы көтеру керектігін жақсы түсіндік. Олай етпесек, қоғамда халықтың наразылығы мен бейберекетсіздік белең алуы мүмкін еді.

КСРО-дан Қазақстанға теңгерімсіз экономика мұра болып қалды, яғни біздің экономиканың шикізаттық сипаты басым болатын. Кеңес Одағының күйреуі салдарынан республикамызды жаппай жұмыссыздық, тапшылық, гиперинфляция жайлап алды, шаруашылық қатынастар бұзылды. Өтелмеген төлем мөлшері республикадағы ІЖӨ-нің көлеміне тең болды, кредиттің көрсеткіші 400 % -ға өсті, жылдық инфляция 2500 %-ға жетті, кәсіпорынның жартысынан астамы тоқырауға ұшырады, орташа айлық жалақы 2 есеге кеміді, ал ең төменгісі – 90 %-ға жетті.

Экономиканың тағы бір маңызды бағыты қаржылық және банктік жүйені қайта құрылымдау болды. Қазақстан үшін 1992-1993 жылдар, басқа ТМД елдері сияқты, «банктік серпіліс» кезеңі болды деуге болады. Мысалы, 1992 жылы республикадағы банктер саны 155-тен (877 бөлімшесімен) 204 – ке (1023 бөлімшесімен) дейін өскен.

Осы кезде Қазақстан Халықаралық валюта қорына кірді. Шетел бизнесіне жол ашылды, бірлескен кәсіпорындар құрылды. Шетелдік инвестиция тарту арқылы елімізге «Chevron Corporation», «Philipp Morris» сияқты әлемге әйгілі компаниялар келе бастады.

1993 жылдың аяғына дейін Қазақстан ортақ рубль аймағында болғандықтан, дербес экономикалық саясат жүргізуге мүмкіндік бермеді. Бұл мүмкіндік 1993 жылғы ұлттық валюта – теңгенің айналымға енгеннен кейін ғана пайда болды.

Бұл процесс өте ауыр жағдайда іске асырылды. 1992 жылмен салыстырғанда, 1993 жылы гиперинфляция деңгейі 2500 %-ды құрады, ал ІЖӨ-нің төмендеуі 40 %, өндірістің құлдырауы 9,2 % болды. 1993 жылға қарай 1 доллардың құны 990 рубльге жетті. Осылайша елімізде жаппай әлеуметтік және қаржылық күйреу басталды [4, 4 б].

Ресей мен Қазақстан ортақ рубль аймағында қалған кезде мемлекетаралық келіссөздер жасалды. Соған қарамастан, 1993 жылдың 26 шілдесінде 1961-1992 жж. шыққан рубльдік банкноттарды, жаңа үлгідегі рубльге ауыстыру басталды. Бұл жағдай Қазақстанды рубльдік аймақтан шығуға итермеледі. Өйткені, ескі ақшаларды «лақтыру» көршілес Қырғызстан мен Ресейде басталып кетті.

Осылайша ұлттық валютаны енгізу, бұрынғы одақтас республикалардан бөліну Қазақстан басшылығының бұйрық-жарлығымен емес, қажеттіліктен туындаған еді. Басқаша айтқанда, экономика мен тұтыну нарығын сақтау және елді тезарада экономикалық дағдарыстан шығару керек болды.

1992-1995 жж. ҚР-ның алтын өндірісін дамытуды жетілдіру іс-шаралары бойынша ҚР Министрлер Кабинетінің 1992 жылғы 15 қыркүйектегі Қаулысы шықты. Сосын 1995 жыл 12 мамырдан бастап ҚР Президентінің 1993 жылы 21 қаңтардағы Жарлығы күші жойылды; «Алтыналмас» Ұлттық акционерлік қоғамы құрылады. Осы кезде Қазақстан жерінде 11 кг.-нан 99,99 пробамен 5 жоғары алтын және 30 кг.-нан 2 күміс құймасы өндірілді. Сонымен қатар Өскемен қаласындағы қорғасын-мырыш комбинатында тұңғыш рет 10,5 кг. салмақпен алтын өндірілді [4,16-26 бб]. Осы жылдары Қазақстан экономикасында одақтық томаға тұйықтыққа нүкте қойылды.

1992 жылы Батыс Қазақстандағы Қарашығанақ өндірісін игеру үшін британдық «British Gaz», италяндық «Agip KCO» компанияларымен келісім шарттар жасалды. Бұл инвестициялық саясаттағы маңызды қадам болды [4,87 б]. Еліміздің таяудағы міндеттеріне инфляцияны тоқтату мен натуралды өндірісті азайту керек болды.

1993 жылдың көктемінде мұнай өндіру мақсатында «Chevron Corporation» корпорациясымен бірлескен «Тенгизшевройл» кәсіпорны құрылады. Бұл – Қазақстанға жұмыс істеуге келген алғашқы шетелдік мұнай компаниясы болатын.

«Тенгизшевройл» бірлескен кәсіпорны меморандумға қол қойылған кезден бастап, 5 жыл бойы Атырау облысына 50 млн. доллар төлеуге міндеттеме алды. Бұл қаражат облыстың әлеуметтік даму жобасына, соның ішінде халықты ауыз сумен қамтамасыз ету және медициналық мекемелерді жетілдіруге бағытталды. Табыс көзін бөлуде Қазақстанға 80%, «Chevron Corporation» корпорациясына 20 % мөлшерлеме белгіленді. Бұған қоса кәсіпорын қызметкерлерін қалыптастыру, жергілікті тұрғындардың 90%-ын жұмысқа тарту міндеттелді.

Агроөндірістік кешен (АӨК) жұмысына келсек, сол кезде елімізде 11 мың шаруа шаруашылықтары болған. Фермерлікті дамытуға мемлекет тарапынан

мүмкіндіктер жасалды, оның құқықтық кепілдемелері негізделді. Ал шаруалар өз еркімен ұжымнан шығу құқығын алды және оларға жекешелендіру кезінде жер жарнапұлы бөлінді.

Агроөндірістік кешен кәсіпорындарын жекешелендіру және мемлекет иелігінен алуды 1993-1995 жж. аяқтау үшін, меншігі бар әрбір адамның меншік үлесі мен жарнапұлын анықтап, еңбек ұжымдарына сату арқылы іске асыру көзделді [4,192-200 бб].

1994-1995 жылдары – тоталитарлық жүйенің ыдырауы аяқталған кезең болды. Бұл жылдар мемлекеттілік пен нарықтық экономиканың жаңа үлгісін іздеу кезеңімен сипатталады. Осы жылдары елді экономикалық дағдарыстан шығару бірінші кезекке шықты және оны нарыққа икемдеуде, халықтың тұрмысын көтеруде, ішкі саяси тұрақтылықты қолдау мен қоғамды одан әрі демократияландыруда, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде күрделі міндеттерді жылдам шешуге қабілетті саяси жүйені құру міндеті қойылды [5,3 б].

Сонымен қатар халықаралық нарыққа шығудың жолдары қарастырылды. Мысалы, «50 млн. адамы бар Орталық Азияның ресурстары, бізді азық-түлікпен, электр қуатымен толық қамтамасыз ететіні, бұл жағдайдың біздің демократиялық мемлекет пен нарықтық экономикамызды құруға, экспорт шығаруға алғы шарттар жасайтыны» айтылды [5,25 б].

1994 жылдың 15 шілдесінде ҚР-ның Президентінің Қаулысымен Үкіметтің реформаларды одан әрі дамыту және экономикалық дағдарыстан шығудың әрекет ету Бағдарламасы бекітілді.

1995 жылы Карметкомбинат «Ispat International» компаниясы басқармасына өтті. Сөйтіп «Испат кармет» Акционерлік қоғамы, 2005 жылы – «Миттал Стил Темиртау» АҚ, 2007 жылы «Арселор Митал Темиртау» АҚ болып қайта құрылады [5, 73, 84 бб].

1995 жылдың 26 сәуірінде Мемлекет басшысы Алматы қ.-дағы банкнот фабрикасында болып, қазақстандық жаңа банкноттарды шығару тәжірибесімен бөлісті. Әйгілі британдық «Thomas De La Rue» компаниясының жабдықтарының сапасы өте жоғары бағаланды. Ал бұл компанияның негізі 1821 жылы Лондонда қаланған және ол бүкіл әлемдегі бағалы қағаздарды (банкноттар, паспорт, жүргізуші куәліктері және басқа құжаттар), банкілік құрал-жабдықтарды (есептеуіш банкноттар, іріктеу банкноттары, монеталарды іріктеушілер және т.б.) өндіретін бірден-бір ірі компания және құжаттарды қорғау мен тұлғалық бірегейлікті шешуге қажетті техникалық шешімдерді қамтамасыз етіп отырды.

1995 жылдың 19 мамырында Алматы қаласындағы әйгілі британдық «Thomas De La Rue» компаниясының жабдықтарымен жабдықталған банкноттық фабрика ашылды Ол ұлттық валютаны 114 елге басып шығарды және әлемдегі банкнот жасау бойынша барлық құрал-жабдықтардың 95 %-ын дайындады [5, 195-210 бб].

XX ғасырдың аяғындағы әлеуметтік-экономикалық дағдарыс ер азаматтарды жұмыссыз қалдырды. Қоғамда күн көрістің барлық түрлері көрініс берді. Тарих сахнасына қазақ әйелдері шықты. Бір жағынан, капиталистік

қатынастарға негізделген нарық қоғамды ретке келтірді. Адамдарды өз бетінше тіршілік етуге, кәсіп қылуға итермеледі.

Жетпіс жыл бойы экономикасы одаққа әбден маталған Қазақстан үшін жоспарлы экономикадан нарыққа көшудің қиындықтарына қарамастан, біз көштен қалмай, алға қарай ұмтылды. Мемлекеттің экономикалық саясаты дұрыс жолға бағытталды. Қысқа мерзім ішінде бұрынғы одақтық кәсіпорындар мемлекеттің құзыретіне өтті, еуропалық елдермен бірлескен алғашқы кәсіпорындар құрыла бастады. Халықты күнделікті азық-түлік өнімдерімен, тұтыну тауарларымен қамтамасыз ету проблемасы шешілді.

Нарыққа көшу процесіндегі батыл қадамдардың бірі – меншікті жекешелендіру болды. Қазақстандағы жекешелендіру негізінен төрт кезеңге бөлініп қарастырылады: бірінші кезең: ынталы жекешелендіру (1991-1992 жж.); екінші кезең: инвестициялық купондармен жекешелендіру (1993-1995 жж.); үшінші кезең: ақшалай жекешелендіру (1996-1998 жж.); төртінші кезең: мемлекеттік меншікті басқару (1999 жылдан бүгінге дейін).

Ал, тарихқа үңілсек, өткен ғасырдың басында меншік, жер мәселесіне ұлттық интеллигенция өкілдері, соның ішінде Әлихан Бөкейхан: «...Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұртша көрші мұжыққа сатып, бір аз жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді» деп қауіптенген екен [6, 268 б]. Бұл қауіп бүгін де күн тәртібінен түспей отырған өткір мәселе. Себебі, сол кезеңді ұтымды пайдаланып, ел мүддесінен жеке мүддесін жоғары қоятындар бірден байып шыға келді.

Тәуелсіздік жылдарында экономикалық реформалар жүзеге асырылды. «Сарапшылардың пайымдауынша, экономикалық реформалардағы Қазақстанның көшбасшылығы ТМД елдері арасында өтпелі кезеңнің саяси-экономикалық үлгісін айрықша сәтті таңдап алуында деп санайды, олар – күшті президенттік билік және оған қосымша шапшаң да жігерлі реформалар. Бірден айту керек, реформаларды жоғарыдан жүргізуге тура келді. Бұл тік сатылы күшті биліксіз табысқа жете алмайтын уақыт еді [7, 209 б].

Қазақстан экономикасының нарықтық моделін құру кезінде көптеген қиыншылықтар болды. Тек экономикалық жүйені ғана емес, мемлекеттік құрылымды да заманға сай бейімдеу қажет болды. Ескі көзқарас жетегіндегі бұрынғы кадрлардың басым көпшілігі сол кезде қолға алынған өзгерістер ағымын мойындаудан бас тартты. Қазақстан өзге де посткеңестік республикалар сияқты барлық қалған әлемді «қуып жетушінің» жағдайында қалды. Ашық әлемде өмір сүру тәжірибесінің болмауы, әлемдік нарықтың заңдылықтарын түсінбеу, адам потенциалын соған бейімдеу оңай болған жоқ [3, 67-68 бб].

1990 жылдың 21 маусымында 12 шақырылымдағы Қазақ КСР Жоғарғы кеңесінің ІҮ сессиясының пленарлық мәжілісіне қатысты, онда «Қазақ КСР-дағы мемлекеттік меншіктің өзгерістері туралы» (мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру) Заң жобасы қаралды, 22 маусымда «Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру» туралы Заң қабылданды [1,149б].

1992 жылдың жазында Қазақстандағы жағдайға баға беруге арналған республикалық өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің бас қосуы өтті. Онда «еліміздің одан әрі дамуы тек екі бағытта жүруі мүмкін: алға қарай – реформаны тез жылжыту мен мемлекет меншігін 30-40 %-ға жекешелендіру; немесе кері қарай – әкімшіл-әміршіл жүйеге қайт оралу» деп атап көрсетілді [4,100 б].

Жекешелендірудің бірінші кезеңінде «Мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру туралы» Заңға (1991 ж.) сәйкес мемлекеттік органдар кәсіпорын ұжымынан тек тиісті өтінім келіп түскеннен кейін ғана шешім қабылдайтын болғандықтан, мұндай жекешелендіру ынталы деп аталатын сипат алды. Осы кезде жекешелендірудің 1991-1992 жылдарға арналған Бағдарламасы жасалды. Бұл бағдарламада ымыраға келушілік көп болды.

Ақшаның құнсыздануының ерекше қарқын алуы және тұрғындарда қаржының болмауы ескеріле келіп, Қазақстанда бүкіл тұрғындардың бірі қалмастан тұрғын үйлерді жекешелендіруге қатысу үшін төлем құралы ретінде оларға тұрғын үйді жекешелендіру купондары тегін ұсынылды.

Бір купонның құны сол кездегі рубльге пара-пар болды. Берілген купондардың саны еңбек стажымен айқындалды. Купондарға пәтер сатып алудың қарапайым тетігі қысқа мерзімде тұрғын үй нарығын қалыптастырып, халықтың белсенділігін және нарықтық қатынастарды дамытудың басқа да шарттарын қамтамасыз етті.

Республикада біртіндеп қызмет көрсету нарығы қалыптасты. Жекешелендірудің бірінші кезеңінің нәтижелері меншік иеленуші топтарды қалыптастыратын кәсіпкерліктің дамуына түрткі болды. Қазақстандағы кәсіпкерліктің пайда болуының және қалыптасуының негізгі бөлігі халыққа қызмет көрсету мен сауда жасаудан басталды. Жекешелендірудің бірінші кезеңінде мемлекеттік мүліктің 4771 нысаны жеке меншікке өтті. Бұл кезеңдегі жекешелендірілген кәсіпорындардың жалпы санының 60 пайызын бөлшек сауда (29,6 %), қоғамдық тамақтандыру, тұрмыстық қызмет көрсету, коммуналдық шаруашылық және тұрмыстық қызмет көрсету (25,8 %) нысандарының үлесіне тиді.

Алайда Қазақстандағы жекешелендірудің бірінші кезеңінің тәжірибесі ұжымдық ынта білдіруге бағыттталып, жасалған меншікті қайта құру құралдарының мүмкіндігі шектеулі екенін көрсетті [7, 188-189 бб].

Жекешелендірудің екінші кезеңінде 1993 жылғы «Қазақстан Республикасында мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің Ұлттық бағдарламасына» сәйкес мемлекеттік меншікті басқару мен жекешелендіру қатаң орталықтандырылды, жергілікті әкімшілік органдарының осыған ұқсас қызметтері қысқартылды. Нысандарды жекешелендіруді дайындау мен жүргізудің бірыңғай тәртібі енгізілді.

Реформа жекешелендірудің төрт түрін: шағын, жаппай, жекелеген жобалар және агроөнеркәсіп кешені бойынша жекешелендіруді қарастырды. Біз шағын жекешелендіруді қысқа мерзімде жүргізіп, алты мыңнан астам нысандарды

өткіздік. Осы кезде республикада шағын және орта бизнеске тиесілі мыңдаған жеке меншік кәсіпорындар пайда болып, жемісті жұмыс істей бастады.

Екінші кезеңнің ерекшелігі – сондай-ақ жекешелендіруге қатысушылар үшін бірқатар жеңілдіктер мен ымыраға келушіліктерді сақтап қалғандығы болды. Мысалы, жекешелендірілген нысандар қызметкерлері шаруашылық серіктестіктеріне жалпы жұмыс істеушілер санының кемінде 50 %-ын біріктіріп, сауда бәсекесіне қатысуға мүмкіндік алды, сату бағасының 10 % -ына дейін жеңілдік жасалды.

Бұл кезеңде Қазақстанның барлық азаматтарына халық жинақ банкінде жекешелендіру-инвестициялық купондардың дербес есеп шоттары тегін ашылды. Қазақстанның әрбір азаматы өз купондарын тек инвестициялық-жекешелендіру қорларының акцияларына салып, содан соң арнайы аукциондарда мемлекеттік кәсіпорындардың акциялары купондарын сатып ала алатын болды.

Купондық жекешелендіру – бұл қазақстандық экономиканы мемлекет иелігінен алу кезеңінде адамдардың саны жағынан халық ең көп қатынасқан шара болды. Осы үрдістің барысында орташа кәсіпорындардың негізгі бөлігін жекешелендіру және еліміздің барлық азаматтарын жеке меншікке тарту (купондар негізінде) көзделді. Ақырында меншік иелерінің дәл осы бөлігі қазақстандық орта таптың дүниеге келуі үшін негіз болатын еді.

Жеке меншікке көшу үрдісін кері қайтпайтын ету керек болды. Сол кезеңдегі істің қисыны осыны талап етті. Тек осындай жекешелендіру ғана халықаралық ұйымдар мен шетелдік инвесторлар үшін біздің нарықтық бағытымызға кепіл болатын еді.

Бастапқыда шетел инвесторларына тек жекелеген ірі кәсіпорындарды ғана сату жоспарланған. 1993 жылы тізімге 38 объекті тіркелді [7, 191-194 бб].

Алайда жекешелендіру барысында әуел бастан-ақ сенімді инвесторларды тартуға әрдайым қол жете берген жоқ. Мысалы, 1995 жылы «Балхашмыс» акционерлік қоғамы «КАМ Финанс СА» компаниясына сатылды: бірақ кейінде кәсіпорынға қатысты инвестициялық міндеттемелердің орындалмауынан келісім шартты бұзуға тура келді. Тек 1997 жылы «Самсунг» компаниясы «Балхашмыс» акционерлік қоғамы кәсіпорындарының мүліктік кешенін сатып алғаннан кейін барып, бұл жағдай түзелді. Қазіргі уақытта түсті металлургия кәсіпорындары блогын біріктірген «Казахмыс» корпорациясы республикамыздағы ең пайдалы ірі өндіріс орындарының бірі болып саналады.

Мемлекеттік кәсіпорындарды шетел капиталына сату жиі-жиі – «мемлекетті, ұлттық байлықты, отанды сату» деген жалған ұғымдармен байланыстырылып отырды. Әділдік үшін айтуымыз керек, көптеген шетелдік инвесторлар мемлекеттік кәсіпорындарды сатып алу және олардың әрі қарайғы тиімді жұмысын қамтамасыз ету мүмкіндіктерін жақсы меңгерді. Атап көрсеткендей, отандық бизнесмендердің көпшілігінде мұндай мүмкіншіліктер болмады. Олар өнім өткеру нарығын, нарықтық экономикадағы басқа да көптеген жайларды білмеді [7,198-200 бб].

1996-1998 жылдары жүргізілген жекешелендірудің үшінші кезеңі экономиканың стратегиялық салаларындағы электр энергетикасы мен мұнай-газ салаларын, сондай-ақ әлеуметтік саланы – денсаулық сақтау, білім беру, ғылым мен мәдениет салаларын – қоса алғандағы секторлық бағдарламаларға көшудің кезеңі болды. Дәл осы кезеңде ірі өнеркісіп орындарын сатып алуға қабілетті отандық толыққанды инвесторлар қалыптаса бастады.

Бұрынғылар секілді, бұл кезең де өзінің жүзеге асырылу жылдамдығымен ерекшеленді. Әрине, жеделдете жекешелендіру ірі шығындарға да ұшыратты. Мысалы, кәсіпорын әрдайым өзіне лайықты меншік иесінің қолына тие бермеді. Тіпті өз иелігіндегі кәсіпорынды тақыр таза тонап, белгісіз бір жаққа тайып тұрғандар да болды. Алайда сол бір өтпелі кезеңнің барлық жағдайын ескере келіп, жекешелендірудің айтарлықтай тиімді болғанын жоққа шығаруға болмас еді.

Жекешелендірудің үшінші кезеңінде мүлікті өткізудің негізгі екі түрі – шығарып сату (аукцион, тендер) мен тікелей жөнелтіп сату болды. Екіншісі тек бұрындары жалға немесе сенімді басқаруға берілген нысандарға арналды.

Екінші және үшінші кезеңдерде барлығы 94 ірі кәсіпорын жекешелендірілді, соның ішінде 57-сі шетелдік инвесторлардың иелігіне берілді. Қысқасы, қазақстандық кәсіпорындарды шетелдік фирмалардың басқаруына беру ірі кәсіпорындардың көпшілігін қаржы және өндіріс дағдарысынан шығарып, олардың нарықтық экономиканың қатал жағдайына ойдағыдай бейімделуіне мүмкіндік туғызды. Кәсіпорындардың қаржы-экономикалық жағдайын сауықтыру дәл осы кезеңнен басталды.

Төртінші кезең 1999 жылдан басталды және ол мемлекеттік меншікке билік ету мен реттеу мәселелеріндегі мемлекеттік басқару деңгейі арасындағы өкілеттіліктерді бөлісуде пайда болған жаңа қатынастармен сипатталады [7, 202-204 бб].

Жекешелендіру кәсіпорын ұжымы тиісті өтініш жасағаннан кейін мемлекеттік органның шешімімен аукцион, конкурстар өткізу, еңбек ұжымдарына өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымдарды тегін беру арқылы жүзеге асты. Бірінші кезеңде шағын жекешелендіру басталып, 5000-ға жуық нысандар жекешелендірілді. Олардың қатарында 470-тен астам кеңшар ұжымдық меншікке берілді. Ауыл шаруашылығы нысандарын жекешелендіру әрбір еңбеккердің мүліктік және жер үлесін анықтап, меншігін дербестендіру арқылы жүзеге асты.

Қазақстандағы жекешелендіру ел тарихындағы күрделі процесс болды. Бүгінге дейін жекешелендіруге қатысты сыни пікірлер көп айтылады. Соған қарамастан, бұл процестің оңтайлы тұстары да жоқ емес. Айталық, нарыққа негізделген ұлттық экономиканың тарихында жеке меншік секторы пайда болды. Ал мемлекет оның тиімді жақтарын халық игілігіне пайдалануға барынша қолдау көрсетті.

Экономикалық тығырықтан шығарудың тағы бір жолы – бастапқыда Еркін экономикалық аймақтар, кейіннен Арнайы экономикалық аймақтар құру болды.

Тәуелсіздік жылдарында қолданыс аясына енген жаңа ұғымдардың бірі - арнайы экономикалық аймақ (АЭА). Мамандардың айтуынша, еліміздің басқа аумақтарында қолданылмайтын, ерекше жеңілдіктер мен ынталандыру жүйесі жасалған арнайы экономикалық аймақтар ұлттық экономикалық кеңістіктің бір бөлігі саналады және белгілі бір дәрежеде оқшауланған географиялық аумақ болып табылады [8]. Сонымен бірге «арнайы экономикалық аймақтарды – ұлттық немесе шетелдік кәсіпкерлер үшін қалған аумақтарға қарағанда, экономикалық жеңілдіктері бар айрықша құқықтық мәртебесімен ерекшеленетін шектеулі аймақ» деп түсіндіруге болады.

Ғылыми әдебиетте «еркін экономикалық аймақ» пен «арнайы экономикалық аймақ» ұғымдары бір мағынада қатар айтылады, бірақ олай емес. Бастапқыда емін-еркін әрекет етуге құрылған «еркін экономикалық аймаққа» қарағанда, «арнайы экономикалық аймақтың» аясы кең, оған визалық, салықтық, валюталық, кедендік сипаттағы жеңілдіктері бар кәсіпкерлік пен шаруашылық қызметінің ерекше кез келген аумағы кіреді» [9, 502 б].

Еліміздегі алғашқы арнайы экономикалық аймақтардың тарихы 1991-1992 жылдардан басталады. Айталық, Жезқазған облысында Жәйрем-Атасу, Талдықорған облысында Алакөл мен Жаркент, Талдықорған қаласында «Талдықорғанвнештранс» субаймағы, Қостанай облысында Лисаковск АЭА, Алматыда «Атакент» еркін сауда аймағы, сол сияқты Атырау, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Маңғыстау облыстарында еркін экономикалық аймақтар пайда болды. Олардың жалпы саны – 9.

Кесте 1

**АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАР
(1991-2000 жылдар)**

№	АЭА атауы	құрылу мерзімі
1	Жәйрем-Атасу (Жезқазған облысы)	1991 ж.
2	Маңғыстау арнайы экономикалық аймағы	1992 ж.
3	Алакөл, Жаркент (Талдықорған облысы)	1992 ж.
4	«Талдықорғанвнешсервис» (Талдықорғаны қ.)	1992 ж.
5	Шығыс Қазақстан арнайы экономикалық аймағы	1992 ж.
6	«Атакент» еркін сауда аймағы (Алматы қ.)	1994 ж.
7	Лисаковск (Қостанай облысы)	1996 -1999 жж.
8	Қызылорда АЭА (Қызылорда қ.)	1996-1999 жж.
9	Ақмола АЭА (1999 бастап Астана АЭА)	1996-1999 жж.
Барлығы – 9		

Осы аймақтарды құру үшін, алдымен оның заңнамалық негіздері жасалды. 1990 жылдың қараша айында «Қазақ КСР – да арнайы экономикалық аймақ құру туралы» алғашқы Заң шықты. Онда «Қазақ КСР-дағы Арнайы экономикалық аймақтар – ерекше құқықтық тәртібі мен әкімшілік шекарасы айқын белгіленген, сол аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдету үшін шетел

капиталын тарту және оның басқарушылық тәжірибесі мен озық технологиясын пайдалану мақсатында құрылған» деп, АЭА ұғымы ресми бекітілді.

Одан кейін 1994 жылдың наурызында Қазақстан Республикасы Президентінің «Еркін экономикалық аймақтардың қызметін реттеу шаралары туралы» Жарлығы шықты және «Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақтар туралы» ҚР-ның Заңдары 1996 ж., 1999 ж., 2007 ж., 2011 ж. жаңғыртылды. Қазақстандағы АЭА-тар осы заңдар шеңберінде қызмет етеді. Заң бойынша АЭА-ты құру туралы шешімді қабылдау құзіреті Қазақстан Республикасы Президентіне берілген және АЭА-тың қызмет ету мерзімі 25 жылдан жоғары аспауы керек [10, 8 б].

1991 жылы сол кездегі Жезқазған облысында алғашқы АЭА - Жәйрем-Атасу еркін экономикалық аймағы құрылады. Сонымен қатар жоғарыда аталған Жарлыққа сәйкес Атырау, Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Маңғыстау еркін экономикалық аймақтарын құру туралы шешім күшінде қалды.

Ұлттық мұрағат қорларында «1996 жылы экономикалық реформалардың аймақтарда орындалу барысын бақылау (мониторинг) мақсатында Алматы қаласы және басқа да облыс әкімдерінің қызметіне рейтингілік жүйе енгізілгені» туралы құжаттар кездеседі. Бұл жүйе аймақтарды орталықпен байланыстыратын жаңа амалдардың бірі болды. Рейтинг кестесінде Алматы қаласы, Атырау мен Маңғыстау облыстары алдыңғы қатарда тұрды. Ал Торғай, Талдықорған, Семей облыстары, әсіресе Торғай облысы тұйықталып қалды. Бұл аймақтарда өнімнің өсу қарқыны, тұтыну бағасы, табыс көздері, бюджеттік міндетті төлемдер мен халықты зейнетақымен қамтамасыз ету жұмыстары артта қалды.

Мысалы, Талдықорған облысында 1995 жылмен салыстырғанда, өнеркәсіп өндірісінің көлемі күрт төмендеп кеткен (10,6 %), әлеуметтік салада зейнетақыны төлеу қарызы бір жылда 3,7 есеге (1735.2 млн. теңге) көтерілген. Ал желтоқсан айында бюджеттік жалақыны төлеу 1,8 есеге өскен.

1995 жылмен салыстырғанда, 1996 жылдың аяғында Семей облысында ауыл шаруашылығы 65,3 %-ға құлдырап кеткен [11, 18-19 pp].

Ескеретін жағдай, АЭА-тың ішінде Қостанай облысындағы Лисаковск оң нәтижелерге қол жеткізген.

1996 жылдың жаз-күз айларында Қостанай облысында құрылған Лисаковск АЭА-тың мерзімін 2010 жылға дейін, Қызылорда қаласындағы Қызылорда АЭА-н 2007 жылға дейін ауыстыру туралы ұсыныстар жасалады.

Аймақтардың орталықпен байланысын жетілдіру жұмыстары одан әрі жалғасты. Стратегиялық ортақ міндеттер шеңберіндегі нарықтық реформаларды іске асыру мақсатында 1996 жылғы желтоқсандағы Қаулыға сәйкес, Үкімет 1997 жылдан бастап төрт облысты (Алматы, Көкшетау, Қарағанды, Қызылорда) тәжірибе жүргізу нысанына алды [11, 20-21 pp].

Жәйрем-Атасу АЭА-н 2007 жылға дейінгі мерзімге ұзарту жоспарланды. Бұл аймақ Жезқазған облысына қарасты Қаражал қаласы, Жәйрем және Шалғын поселкелерін де қамтыған еді. Аймақтың жалпы аумағы 12 662 шаршы метрді құрады. АЭА құру арқылы Жәйрем тау-кен комбинаты еліміздегі темір рудасы

мен марганец концентратын өндіретін ірі кәсіпорынға айналды. Бұдан басқа марганец рудасын өңдейтін кен байыту фабрикасы, мырыш пен қорғасын өндіретін металлургиялық завод құрылысы іске қосылды [12, 206 б].

Алайда, кейбір мамандардың айтуынша, 90-жылдары құрылған АЭА-тар бұрынғы шаруашылық байланыстарға кері әсерін тизізіп, отандық тауар өндірісін әлсіретті және арамза бәсекелестікке жол ашты. Сондықтан Атырау, Шығыс-Қазақстан, Қарағанды, Маңғыстау еркін экономикалық аймақтарын жоюға тура келді. Оның басты факторы сол аймақтың экономикалық мүмкіндіктерінің алдынала талдау жүргізілмегені айтылады. Бұға, қоса бұл аймақтарды пайдаланудың құқықтық және әкімшілік механизмдері сақталмаған. Мысалы, АЭА әкімшілігі қаржылық, салықтық және ұйымдастырушылық жұмыстарын өздігінше шешуге қауқарсыз болған [13].

1999 жылғы наурыздағы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақтардың кейбір мәселелері» туралы Жарлығына сәйкес Лисаковск, Кызылорда, Жайрем-Атасу арнайы экономикалық аймақтары мерзімінен бұрын жойылды. Сөйтіп 90-жылдардағы АЭА-тан 2000 жылға дейін тек «Астана-жаңа қала» АЭА сақталып қалды.

Осы кезде «Астана қаласының арнайы экономикалық аймағы» атауының өзгеруіне байланысты Ақмола арнайы экономикалық аймағы туралы Жарлыққа өзгерістер енгізіледі де, АЭА-ны басқару Бөлекбаев Аманжол Қуанышұлына жүктеледі. АЭА қызметінен түсетін пайданың 60 пайызы қалаға тиесілі болды. Облыстың бюджеті де сырт қалған жоқ, оған қаржы түсімінің 40 пайызы бөлінді... Егер осы АЭА құрылмаса, 1997 жылдан басталған құрылыс жұмыстарының өте ауқымды көлемін еңсеру мүмкін емес еді. Бұл қорға жинақталған қаржының бастапқы көлемі 70 млн. долларға жетті» [14, 192 б].

Көп кешікпей Елбасы Н.Ә. Назарбаев атап көрсеткендей, «Астананы салуға тартылған инвестициялар көлемі 2 млрд.-тай долларды құрады. Бір атап өтерлігі, соның 70 пайызы біздің өз инвестициямыз» болды [14, 99 б].

Астана қалалық мемлекеттік мұрағат құжаттары бойынша Ақмола қаласының дамуы 3 кезеңге бөлінеді. Қазақстан Республикасының жоғары және орталық мемлекеттік мекемелерінің Ақмола қаласына көшірілуі, Ақмола қаласының мемлекеттің астанасы ретінде даму бағдарламасына сәйкес келеді.

Бірінші кезеңде (1996-1997) жоғары мемлекеттік мекемелер, экономикалық, өндірістік және қарулы күштер министрліктері мен ведомстволары орналастырылды.

Екінші кезеңде (1998-2000) орталық мемлекеттік мекемелерді Ақмола қаласына орналастыру процесі аяқталды. Үш жылға созылған осы ұлы көштің соңы Президент айтқандай, «темір жол вокзалынан министрлер мен Парламент депутаттарын қарсы алумен аяқталды.

1998 жылы әлемдік сәулет шеберлері арасында Астана қаласы Бас жоспарының эскиз идеясын дайындауға арналған ашық конкурста жапон архитекторы Кисе Курокаваның жобасы үздік деп танылғаны белгілі.

Үшінші кезеңде (2001 жылдан 2027 жылға дейін) Ақмола қаласы және ірі өндірістік, әкімшілік және мәдени орталықтары ретіндегі, оның ықпалды аймақтарының одан әрі дамуы жүзеге асырылуда [15, 24 п].

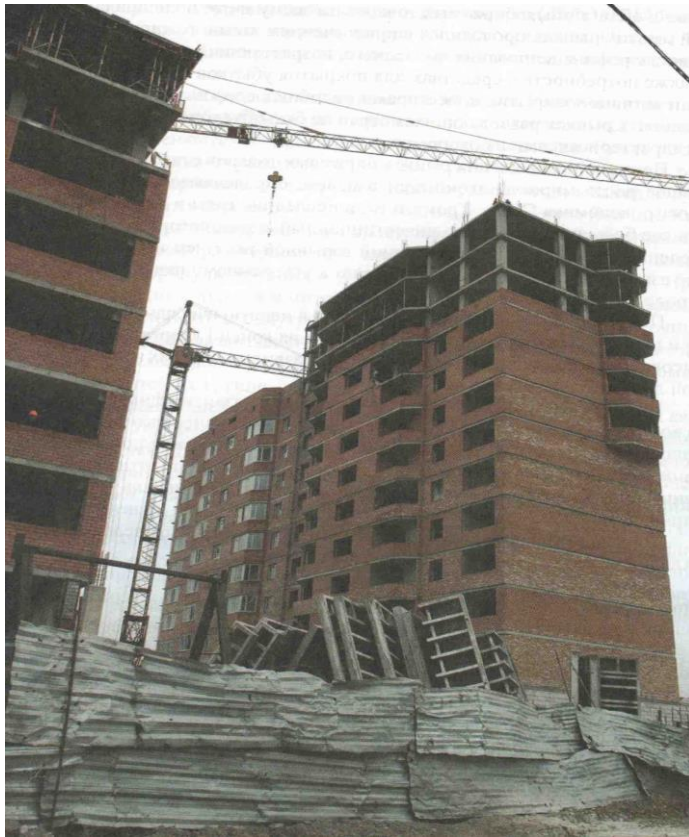
Бірінші кезеңде «Астана қаласының арнайы экономикалық аймағы» атауының өзгеруіне байланысты Ақмола арнайы экономикалық аймағы туралы Жарлыққа өзгерістер енгізіледі және оны басқару Бөлекбаев Аманжол Қуанышұлына жүктеледі. Ол еш уақытта асығып-аптығып, жоқтан өзгеге бола біреумен ұрыспайды екен. Қашанда ашық-жарқын сөйлесіп, қара аспанды төндіріп жүргендердің бүйірінен түртіп, қалжыңын айтып, шеттеу орындықтың біреуіне отыра кететін... Сөз өзіне тигенде жауаптан бұлтармай, қаржының қайда жұмсалатынын нақты дәлелдермен қағазсыз-ақ айтып береді екен [16, 51 б]. Көз көрген замандастарының айтуынша, 1941 жылы туылған Астананың тұңғыш қалабасы Аманжол Бөлекбаев өмірінің соңына дейін халыққа қалтқысыз қызмет еткен абыройлы да, асқақ азамат болды. Өзінің іскерлігімен Елбасының назарына іліккен Аманжол Бөлекбаев, адами қадыр-қасиетін жоғалтпаған азамат ретінде танылды.

2001 жылы қайта құрылған «Астана – жаңа қала» АЭА-н басқаруға кәсіби құрылысшы Николай Петрович Тихонюк келді, оған жергілікті экономикалық кеңістікте тиімді құрылыс салу және инвестицияларды ынталандыру үшін жеті жылдық кезеңге арналған еркін экономикалық аймақтың бүкіл әлеуетті артықшылықтарын іске асыру міндеті тапсырылды.

«Астана шежіресіндегі жаңа кезең - Сол жағалауды игеру және «нөлден бастап» деп аталатын мүлде жаңа бөлігін құру кезеңі басталды.

Әлеуетті инвесторға ЕЭА не береді: біріншіден тауарларды (жұмыстарды, қызметтер көрсетуді) өткізу жөніндегі айналымды қосымша құн салығынан босату; екіншіден тауарлар мен жабдықтар өткізу кезінде қосылған құн салығының нөлдік ставкасын қолдану; үшіншіден жер учаскелері бойынша жер салығынан босату; төртіншіден заңды және жеке тұлғалардың ғимараттары мен құрылыстарының қалдық саласы мүлік салығын салу объектісі болып табылады» [14, 153-155 б].

2002 жылы «Астана – жаңа қала» АЭА-н басқару маған бұйырды, деп еске алады Ақмола қаласының 1947 жылғы тумасы Николай Тихонюк, - ол кезде Есілдің қос қапталында жүргізілген құрылыс нысандарында барлығы 20 мыңға жуық адам жұмыс істеді. Тіркелген ірі құрылыс компанияларының саны – 200-ден асып жығылды. Солардың 10 шақтысы ғана шетелдікі, қалғандары өзіміздің құрылысшылар болатын. Ал «Астана – жаңа қала» АЭА алғаш құрылғаннан беоі елорданың сол қапталында 280-нан астам нысанның пайдалануға берілуін сол жұмыстардың нәтижесі деуге болады» [17].

Тұрғын үй дағдарысы. Астана, 2007 – 2008 жж.

Алайда, бүкіл әлемді шарпып өткен 1997-1998 жж.; 2007-2008 жж. экономикалық қаржы дағдарыстары да Астана құрылысының қарқынды дамуына кері әсерін тигізді. Бірақ, біздің басшылықтың экономикалық саясаты мен қарапайым құрылысшылардың биік рухы бұл дағдарыстар да еңсерді.

«Қазір біреу білер, біреу білмес, жергілікті биліктің сондай жеңілдіктерін, қолдау-қолпашын тиімді пайдалана білген Әділбек Жақсыбеков, Асқар Мәмин, Марат Нәбиев сияқты азаматтарымыз төрт-бес жылдың ішінде ірі-ірі корпорациялар, фирмалар құрып, мыңдаған адамдарға жұмыс тауып берді, қалалық бюджетке қомақты қаржы құя бастады» [16, 52 б].

Кезінде Арнайы экономикалық аймақ көші-қон есебінен 2005 жылға дейін халық санын 600 мың адамға көбейтуді көздеген еді [15, 24 п]. Бұл міндет тәуелсіздіктің алғашқы екі онжылдығында өз шешімін тапты.

2012 жылғы мәлімет бойынша, қалада 743 014 адам, 2013 жылғы мәліметтерде 800 мың адам ресми тіркелген. Ал, халықтың табиғи өсімі 4092 адамды, ал көші-қон өсімі 3384 адамды құраған [18].

Осылайша 2000 жылдың ортасына қарай жоғары технологиялық құрылысты жүргізу үшін Қарағанды облысы мен Астана қаласында индустриалды аймақтар құрыла бастайды.

Арнайы экономикалық аймақтар картасы

Дерек көзі: <http://business.gov.kz/ru/free-economic-zone/> [сайт: Бизнес Аумағы сіздің дамуыңыз үшін](сайтқа алған күні: 18.04.2014)

Жалпы 2001-2012 жылдар аралығында елімізде құрылған АЭА-тар саны – 10. Атап айтқанда, «Астана – жаңа қала» (Астана қ), «Ақпараттық технологиялар паркі» (Алатау), «Оңтүстік» (ОхуTextile, Хлопкопром-Целлюлоза), «Ақтау теңізпорты», «Бурабай», «Сарыарқа» (Қарағанды), «Хоргос-Шығыс қақпасы» (Алматы), «Павлодар» өнеркәсіптік химиялық және мұнайхимиялық саласы, «Павлодар» өнеркәсіптік химиялық және мұнайхимиялық саласы, «Тараз химиялық паркі» іске қосылды.

Кесте 2

АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАР (2001-2012 жылдар)

№	АЭА атауы	құрылу мерзімі
1	«Астана – жаңа қала» (Астана қ)	2001-2027 жж.
2	«Ақпараттық технологиялар паркі» (Алатау)	2003 ж.
3	«Оңтүстік» (Оху Textile, Хлопкопром-Целлюлоза)	2005 ж.
4	«Ақтау теңізпорты»	2006 ж.
5	«Ұлттық индустриалды мұнайтехникалық технопаркi»	2007 ж.
6	«Бурабай»	2008 ж.
7	«Сарыарқа» (Қарағанды)	2011 ж.
8	«Хоргос-Шығыс қақпасы» (Алматы)	2011 ж.
9	«Павлодар» өнеркәсіптік химиялық және	2011 ж.

	мұнайхимиялық саласы	
10	«Тараз химиялық паркі»	2012 ж.
Барлығы – 10		

Осылардың ішінде 2006 жылдан бастап «Ақтау теңіз портын» біртіндеп ұлғайту жұмысы қолға алынды. Осы кезде мұнайды сыртқа шығару 2 еселенді, яғни өнімнің көлемі жылына 11 –ден - 23 млн. тоннаға дейін өсті. Оның үстіне «Арселор Миттал» компаниясы Ақтауға мұнай трубаларын шығаратын завод салып берді [19, 165 б].

«Алатау» ақпараттық технологиялар паркі» немес «Алатау IT City» АЭА –н Орталық Азиядағы High-Tech индустриясының бірінші нысаны деуге негіз бар. Өйткені, бұл еліміздегі алғашқы ірі ұлттық технопарк жобасы еді. Оған құрылған күнінен бастап 5,3 млрд. АҚШ доллары құйылды және 1100-ға жуық адам жұмыспен қамтылды. Сол сияқты жобаның 47 қатысушысы болды. Бұл кәсіпорындарда сұйықкристалды теледидар өндірісі, жеке компьютерлер, мониторлар, ноутбуктер, серверлер, бағдарламалық өнімдер, жартылай сымдық приборлар және т.б. электрондық техника өнімдері шығарылды.

«Оңтүстік» АЭА-на көптеген инвестициялық жобалар тартылды, атап айтқанда целлюлоза мен мақта шикізат өндірісі - «Хлопкопром-Целлюза» ЖШС, кешенді автоматтандырылған жіп иіру-айналдыру фабрикасы - «Оху Textile» ЖШС, тігін фабrikаты - «АГФ Групп» ЖШС, қағаз өндіріс заводы - «Kagaz Shahary SEZ» ЖШС жұмыс істейді [20].

АЭА-тың қызметі елімізде қолайлы инвестициялық климатты қалыптастыруға ықпал етті. Мысалы, біз қысқа мерзімде шетелдік инвестициялық ағымды тұрақтандырдық. 1991-2001 жылдары елімізге тартылған шетелдік инвестиция көлемі 140 млрд. долларды құрады. Ал 2012 жылға қарай оның көлемі 160 млрд. долларға өсті. Инвестор-елдердің қатарында Нидерланды, АҚШ, Франция, Қытай, Жапония, Ұлыбритания сияқты мемлекеттер болды [21,175–176 бб].

Қорыта келгенде, біз тәуелсіздік жылдарында құрылған АЭА-тың қызметін ұлттық экономика кеңістігінің құрамдас бір бөлігі ретінде қарастыруымыз керек. Өйткені, осы жылдары оның заңнамалық негіздері жасалды, сенімді инвесторлар анықталды, қолайлы инвестициялық климат қалыптасты.

Бұл процестің пайда болуы мен дамуы бастапқыда күмән туғызып, алғашқы сәтсіздіктерге ұшырауына қарамастан, Қазақстандағы АЭА-тар өз жұмысын тоқтатқан жоқ. Керісінше, біз 90-жылдардың басында кеткен кемшіліктерді ескеріп, өзімізге сабақ алдық, тәжірибе жинақтадық. Сол сияқты отандық және шетелдік кәсіпкерлерге жеңілдіктер беру жұмысын ретке келтірдік. Сонымен қатар АЭА – ты құрудың тиімді жағына инфрақұрылымды дамыту, басқа да өндірістік салаларды ашу, әртүрлі азық-түлік өнімдерін шығару, жаңа жұмыс орындарын ашу, құрылысты дамыту және жергілікті халықты жұмыспен қамтудағы серпілісті айтуға болады. Бір сөзбен айтқанда, Қазақстандағы АЭА-тар ұлттық экономикамызды қалыптастыруға елеулі үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі:

1. Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 1990-1991 годы. –Астана: Деловой Мир Астана 2011. – 514 с.
2. Абылхожин Ж.Б. Вопросы социокультурной модернизации, сегодняшняя актуальность общества // Отечественная история. № 4 (60)-2012. 10-12 с.
3. Стратегия становления постиндустриального общества и партнерство цивилизации. - М.: Экономика 2008 – 399 с.
4. Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 1992-1993 годы. – Астана: Деловой Мир Астана, 2011. – 592 с.
5. Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 1994-1995 годы.-Астана: Деловой мир Астана, 2011.-576 с.
6. Бөкейхан Ә. Шығармалар. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 384 б.
7. Назарбаев Н. Қазақстан жолы. – Астана, 2007. – 372 б.
8. Кайгородцева Т.Ф. Специальные экономические зоны Казахстана. Материалы интернет-портала G-global. От 11.12.2012. <http://www.group-global.org> (сайтқа алған күні: 15.01.2014).
9. Большой юридический словарь. 3-е изд. доп. и перераб. / под ред. проф. А.Я. Сухарева. – М.: ИНФРА – М; 2009 – VI, 858 с. / библиотека словарей ИНФРА – М.
10. Сарсембаев М.А. Правовой статус экономических зон Казахстана и мира: – Астана: Данекер, 2002. – 100 с.
11. Қазақстан Республикасы Ұлттық Мұрағаты. ҚР Экономика және сауда министрлігі. 10-қор. 1 (қосымша) т., 5-іс. Протокол №1 заседания коллегии Министерства экономики Республики Казахстан и документы к нему. 14.02.1997.
12. Хроника Независимости Республики Казахстан. События и факты (1991 – 2011 годы) – Павлодар: Типография Сытина, 2011. – 764 с.
13. Балабекова Д.Б., Медетова Д. Х. «Типология свободных и специальных экономических зон». Сайт института экономики и права Ивана Кушнира. <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2012/2980.htm> (сайтқа алған күні: 26.01.2014).
14. Назарбаев Н. Еуразия жүрегінде. Алматы: Атамұра, 2005. – 192 б.
15. Астана қалалық мемлекеттік мұрағаты. 424-қор, 1-тізім, 19-іс. Программа международного конкурса на эскиз-идею генерального плана развития нового центра города Акмолы (1998 г.).
16. Жұмағұлов К. Аманжол Бөлекбаев тұңғыш қалабасы //Мәдени мұра. Культурное наследие.- №2. – 2013. 49-53 бб.
17. Николай Тихонюк: Астананың алғашқы қадасын қағыстым. [Сайт «i-news.kz»]. 06.07.2013. /URL: http://i-news.kz/news/2013/07/06/7084670-nikolai_tihonyuk_astananyn_algashky_kadasyn_kagyst.html (сайтқа алынған күні: 05.04.2013).
18. Астана қаласындағы демографиялық жағдай туралы [Сайт департамента статистики по городу Астане] / URL: <http://www.astana.stat.kz/kk/news/id/10257> (сайтқа алынған күні: 05.04.2013).
- Астана қаласындағы демографиялық жағдай туралы /<http://www.astana.stat.kz> (сайтқа алынған күні 05.04.2013).
19. История независимого Казахстана: монография/ Под общ. ред. Х.М. Абжанова, Л.Н. Нурсултановой. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 400 с.
20. Материалы интернет-портала G-global. <http://www.group-global.org> (сайтқа алған күні: 22.01.2014).
21. Казахстан: 20 лет независимости: Монография/ Под общ. ред. Б.К. Султанова – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011 – 408 с.

Күлпаш ІЛИЯСОВА
т.ғ.к., доцент

**Мемлекет тарихы институты
(Астана қ., Қазақстан Республикасы)**